

הרב שמעון לוי

לעיין
ידידי ורעי איש החינוך והחסד
הרב **אברהם רפאלי** זצ"ל
במלאות עשר שנים להסתלקותו לגנוי
מרומים
בחי' באדר אי' ה'תשמ"ט
סוגיה זו נדונה עמו, רעיונותיו ודברי
תורתו משוקעים במאמר זה.

אהבת תורה

א. מבוא

ההתעוררות שבאה בעקבות מאמרנו ב"שמעתי" 135 בנושא "אהבת תורה" - ובעקבות מספר מאמרים נוספים בתחום זה שהתפרסמו ב"שמעתי" 136 - אצל מחנכים רבים, ר"מים, רבנים ועוד, טמון בהם חלק חשוב ונכבד מפתרונה של הבעיה המלווה אותנו בכל העשייה החינוכית שלנו ובכל שיעור ושיעור ממקצועות הקודש. עצם החשיבה המתמדת ומתן פתרונות אף זמניים וחלקיים, הצעות מעשיות והעלאה על הכתב של נסיונות של ר"מים שהצליחו לאהב את לימוד התורה בכלל ולימוד הגמרא בפרט, ואף אם ההצלחה חלקית בלבד ולא נותנת מענה לכלל הבעיות ולכל המקרים ולכלל האוכלוסייה, יש בכך משום ברכה למערכת החינוך הדתי, הרואה במטרה זו גולת הכותרת של לימוד תורה.

אם פעם נלמדה מטרה זו "אהבת תורה" כמטרת-על בשיעורי המתודיקה, אשר צריכה לרחף בחלל הכיתה בכל שיעור ממקצועות הקודש, אך לא ניתנו הנחיות כיצד עושים זאת, הרי שהיום מטרה זו דורשת ותובעת דרכים וכיוונים להשגתה בשדה, בכל כיתה וכיתה ואצל כל תלמיד ותלמיד. אצל חלק זה יש ביטויים מעשיים של אהבת תורה ובמקביל דרישה מן המערכת לאהב עליהם יותר את הלימוד ולעזור להם להתמודד עם כל המפריעים החיצוניים והפנימיים העומדים כמכשול להשגת מטרה חשובה זו. ואצל חלק מהם על דרך השלילה, כאשר אצל חלק זה יש ביטויים מעשיים של אי אהבת תורה, ופעמים יש בהם אף ביטויים קיצוניים של אי אהבת תורה, ואף שנאה מופגנת, הדורשת מאתנו במפגיע להתמודד עם הבעיה, לא לעצום עיניים, ולא להסתפק במעט שמניח את הדעת.

בשולי המבוא צר לי להעיר, כי נושא חשוב וחינוכי זה, שימש מכשיר לניגוח מעל גבי העיתונות ע"י ר"מים עלומי שם וגילויי שם. אשר לא די בכך שלא נתנו מענה לפתרון הבעיה, אלא אף הטילו צל כבד על יכולתם לפתור אותה ושפתרונם יתקבל על כל המחנכים והר"מים, באשר הסיטו את הדיון לפן בלתי חינוכי ובלתי ענייני,

ויותר מאשר לפרוק מטען שכנראה יושב על לבם מזה זמן רב, לא קידמו ולא תרמו מאומה לפתרון הבעיה ודי"ל.
ברצוני לציין את מאמרו החשוב של ראש מינהל החה"ד מר מ' דגן ושל רבנים ומחנכים שהתפרסמו בגליון "שמעתין" 136 השופכים אור על הבעיה ותורמים תרומה חשובה לפתרונה. ועתה הרהורים נוספים לבירור הנושא.

ב. חינוך הבן הקטן למצות תלמוד תורה

חובת חינוך הבן למצוות, המוטלת על אביו, מתחלקת לשניים:

א. החובה המוטלת על האב מן התורה. ב. החובה מדברי סופרים.

מן התורה חייב האב ללמד ולחנך את בנו הקטן במצוה אחת בלבד והיא מצות תלמוד תורה. וכפי שמנתה זאת הברייתא במס' קידושין¹. בין יתר הדברים שהאב חייב לעשות לבנו. וז"ל: "האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות וי"א אף להשיטו בנהר". שתי המצוות הראשונות, מילה, ופדיון הבן, מוטלות על האב לעשות בבנו ללא שותפותו של הבן ואף ללא ידיעתו, שהרי עושה אותם בהיות בנו תינוק. שתי המצוות האחרונות, להשיאו אשה וללמדו אומנות, שעיקרן חובת הדאגה של האב לכך, קיימת אך ורק בבנו הגדול שהגיע לגיל חופה וכד'.

מאידך, המצוה ללמדו תורה חובה על האב ללמד את בנו הקטן ולהרגילו כבר מקטנותו ללמוד תורה. ולמדה הגמי שם² מצוה זו מהפסוק³: "ולמדתם אותם את בניכם". וזו מצוה עשה דאורייתא ואף כופין את האב ללמד את בנו כשם שכופין על כל מצוות דאורייתא. ואע"פ שהבן הקטן פטור ממצוה זו אבל אביו חייב ללמדו, וכפי שכתב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה⁴: "נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה, אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר 'ולמדתם אותם את בניכם לדבר בס"י'. וכתב ב"הגהות מיימוניות" על אתר: "כתב מהר"מ זצ"ל דכייפין ליה ללמדם או לשכור להם מלמדים, דמאי שנא האי עשה דילמדתם אותם את בניכם, משאר מצוות עשה דכייפין לקיים כמו עשה דסוכה".

לעומת זאת חובת האב לחנך את בנו הקטן בשאר המצוות, הינה חובה מדברי סופרים ואינה מן התורה. וכן כתב רש"י בפירוש על הא דאיתא בסוכה⁵ בברייתא: "קטן היודע לנענע חייב בלולב" וכתב רש"י שם: "מייב בלולב למנכו מדבריהם". וכן כתבו התוס' על הא דאיתא במס' נזיר⁶ במשנה: "האיש מדיר את בנו בניזיר" וכתבה

1. דף כט, ע"א.

2. דף כט, ע"ב.

3. דברים י"א, יט.

4. פרק א' הלכה א'.

5. דף מב, ע"א.

6. דף כח, ע"ב.

שם הגמרא: "מאי טעמא? ר' יוחנן אמר הלכה היא בנזיר. ור' יוסי בר' חנינא אמר ריש לקיש כדי לחנכו במצוות". וכתבו התוס' שם: "כדי לחנכו ומדרבנן". וטעם הדבר הוא כמובא בתוס' בנזיר שם בד"ה "כנו אין" "בנו דשייך במצוות לכשיגדל מוטל על האב לחנכו".

הרי לנו שלגבי כל המצוות כולן אף שהן מדאורייתא אין חובה על האב לחנך את בנו במצוות אלה מן התורה אלא מדרבנן בלבד. אבל מצות תלמוד תורה, חובה על האב ללמד את בנו הקטן מן התורה, והוא מצות עשה ככל מצוות עשה האחרות. וחובה זו חלה על האב מרגע שהבן מתחיל לדבר אף שהוא עדיין אינו מבין. וכדברי הרמב"ם שם⁷: "מאימתי אביו חייב ללמדו תורה משיתחיל לדבר מלמדו תורה צוה לנו משה וישמע ישראלי ואחר כך מלמדו מעט מעט, פסוקים פסוקים, עד שיהיה בן שש או בן שבע הכל לפי בוריו ומוליכו אצל מלמד התינוקות".

ולכאורה, מדוע דווקא מצוות תלמוד תורה חייבה תורה את האב ללמד לבנו הקטן ולא שאר המצוות, מה בין מצוה זו ליתר המצוות. אלא כנראה שבכל המצוות כולן, אפשר להרגיל את הילד בהגיעו לגיל המצוות להתחנך ולהתרגל לקיים אותן כמצוותן, אמנם חכמים חייבו את האב לחנך את בנו בשאר המצוות גם בעודו קטן כדי להרגילו לעשותן בשלימות לכשיגדל, אבל מן התורה אינו חייב לחנך את בנו בשאר מצוות בקטנותו, ודי לחנכו משיגדל. משא"כ מצות תלמוד תורה שכנראה לא ניתן בשום פנים ואופן להרגיל את הילד להגות בתורה ולעסוק בה ויאהב ללומדה אם יתחיל ללמוד עמו מגיל המצוות, אלא כדי להשיג מטרות אלה חייב האב ללמד את בנו עוד בהיותו מוטל בעריסה ומתחיל לדבר מעט, ואם לא יתחיל עמו בקטנותו ממש, כנראה שאין כל סיכוי שיצליח ללמד את בנו ולהאחיב עליו את הלימוד שיהיה חדור בעצמותיו ושיהיה חלק ממנו. ועכ"פ סיכויים קלושים ביותר שיצליח להשיג את כל המטרות במצוות תלמוד כולל המטרה של אהבת התורה.

ייתכן שחלק מן המטרות כגון ידיעת התורה, הבנה וכיו"ד ניתן להשיג אף אם יתחיל את לימודו בגיל מבוגר, אבל "אהבת התורה" כנראה לא תוכל להיות קניינו של הלומד אם לא התחנך לכך מגיל צעיר, וכפי שאכן עינינו הרואות, אף שיייתכנו מקרים חריגים.

מסר חשוב זה חייב לעבור ממערכת החינוך לבית ההורים כדי שצעד ראשוני-חיוני זה ייעשה ויבוצע. וכשם שההורים מאמינים בכוחו של ילדם בתחומים האחרים שמטפחים בו מקטנותו ורואים בו גאון קטן ומבליטים את כישוריו ודברי החכמה שלו, כך עליהם להרגילו מקטנותו בפסוקי התורה "תורה צוה לנו משה" ו"שמע ישראל" כדי לחנכו למצוות תלמוד תורה ולהחדיר בו בדרך זו אהבה לתורה.

אמנם לא כל הבתים שווים ולא כל ההורים ששולחים את ילדיהם לחינוך הדתי סבורים כך ומזדהים עם זה, אבל האמת חייבת להיאמר. ועם כל הרצון שלנו לתת

7. הלכות תלמוד תורה פרק א' הלכה ו'.

פתרונות במסגרת ההוראה בתוך מערכת החינוך, ולא להטיל את האשמה על גורמים שמחוץ למערכת החינוך, וכפי שציינתי במאמרי הקודם, אבל חייבים אנו לראות בהורים שותף בכיר ביותר בחינוך הילדים אותם מפקידים בידי מערכת החינוך, ולתאם אתם עמדות בחינוך ילדיהם. ובפרט בפעולה שחייבת להיעשות בבית ההורים בעוד הילד תחת ההשפעה הבלעדית של הוריו.

ג. ערך מצות תלמוד תורה

לצערי, לא הצלחנו במסגרת מערכת החינוך להחדיר בלב תלמידינו את ערך מצות תלמוד תורה, ולא השכלנו לשכנע אותם בחיוניותה של מצוה יקרה זו ומעלתה וחשיבותה לקיומו של העם ולהשרדותו של הפרט בעולם חומרני ומגושם, המתרחשת בו תחרות גלויה וסמויה כיצד לרכוש את לבו של הנוער, וכל המציע גירויים חומרניים "טובים" יותר ידו על העליונה. תלמיד רגיל זקוק לכוחות נפש אדירים כדי להתמודד בכוחות עצמו מול עוצמה אדירה המשכללת את עצמה מידי יום כדי להשיג את מטרותיה. הנער הצעיר לכוד בתוך מערבולת שקשה לו להשתחרר ממנה אף אם הוא רוצה בכך. הוא עומד חסר אונים ואין מי שיושיט לו חבל הצלה. אין למערכת החינוך יכולת להתמודד באותם כלים ובאותם אמצעים על נפשו של הילד ואף לא להציע לו חלופות מושכות יותר או שוות בעוצמתן לשפע ההצעות שהעולם המודרני מציע לו, אבל חובתה של מערכת החינוך להעצים את בוגריה עם חוסן נפשי ויכולת הבחנה בין טוב אמיתי ל"טוב" מדומה, בין תענוגות וחיי שעה לעונג רוחני וחיי נצח. איך עושים זאת? אין פתרונות קסם ולא קיצורי דרך, אבל יש דרך ארוכה שהיא קצרה והיא הדרך היחידה היעילה והבטוחה דרך התורה אשר יש בה תרופה לכל תחלואי הנפש.

צריך להחדיר בלב תלמידינו את ערך לימוד התורה כערך נצחי שבלעדיו אין קיום, ושגם נצחונות צבאיים תלויים בו, ורק בו, וכדברי הגמ' במס' מכות⁸ על הפסוק⁹: "עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים", "אמר ר' יהושע בן לוי: מאי דכתיב עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים? מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה, שערי ירושלים, שהיו עוסקים בתורה". כל אזרח במדינה יודע ומשוכנע שאין קיום למדינה ללא צבא חזק, ויש להקצות משאבים ותקציבי עתק לצרכי הבטחון, אבל מעטים יודעים שאין קיום למדינה ולעם ללא לימוד תורה, ועוד פחות מזה יודעים ומכירים בעובדה שגם הנצחונות הצבאיים הם בזכות לימוד התורה, וכדברי ר' יהושע בן לוי. וכבר במלחמת יריחו והעי נגלה מלאך ליהושע והוכיחו על ביטול תורה וכדרכת חז"ל על הפסוק¹⁰: "יהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וחרבו שלופה בידו וילך יהושע אליו ויאמר לו הלו אתה אם לצרינו. ויאמר לא כי אני שר

8. דף י, ע"א.

9. תהלים קכ"ב, ג.

צבא ה' עתה באתי, ויפול יהושע אל פניו ארצה וישתחו. ויאמר לו מה אדוני מדבר אל עבדו. ודרשו חז"ל¹¹, שבזמן המלחמה אומר המלאך אל יהושע: "אמש בטלתם תמיד של בין הערבים ועכשיו בטלתם תלמוד תורה. אמר לו, על איזה מהן באת, אמר לו, עתה באתי. מיד, 'וילן יהושע בלילה ההוא'¹² בתוך העמק¹³, אמר ר' יוחנן מלמד שלן בעומקה של הלכה".

וביאר שם רש"י שמתשובת המלאך "עתה באתי" אנו למדים שהאשימן בשני דברים: **א.** כשהעריב היום היה להם להקריב תמיד של בין הערבים ולא הקריבו אותו. **ב.** כשהחשיך הלילה היה להם לצאת מן המארב - מאחר שלילה לאו זמן מלחמה - ולעסוק אז בתורה ולא עשו כן. כאשר יהושע שאל את המלאך איזו מהם חמורה שבגללה הוא בא וחרבו שלופה בידו, כדי להפיק מזה לקחים לעתיד, הוא נענה "עתה באתי", כלומר **בשביל ביטול תורה שביטלתם עכשיו באתי**. ואכן יהושע הפיק מזה לקחים לעתיד ובמלחמה הבאה, מלחמת העי נאמר: "וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העם... וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק". מלמד שלן בעומקה של הלכה". וכמו שכתב רש"י, בד"ה: "מיד וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק, לא באותו הלילה כתיב, אלא בלילה שצר על העי, והכי קאמר, מיד חזר יהושע מדבריו וכשבא לילה אחר צמור, עסק צמור"¹⁴.

10. יהושע ה', יג-יד.

11. מסכת מגילה דף ג, ע"א.

12. יהושע ח', ט.

13. יהושע ח', יג.

14. ועיין בתוס' שם בד"ה "עתה באתי" שביאר קצת שונה מביאורו של רש"י וז"ל התוס': "פירש ריב"ן על תלמוד תורה באתי דכתיב בה ועתה כתבו לכם אתה השירה הזאת".

ועיין בפירושו של הרד"ק בספר יהושע פרק ה' פסוק יד שהשיג על דרשת חז"ל זו וכתב שלוש קושיות על כך, וז"ל שם: "וזה הדרש רחוק כי אין שעת המלחמה שעת ת"ת. ועוד כי פסוק וילן יהושע הוא רחוק מזה הפרשה כי הוא במלחמה העי. ועוד, כי כתב הדרש הזה טעה בפסוק וילן כי שני פסוקים הם. וילן יהושע... סופו 'בתוך העם'. והפסוק האחר וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק".

לאחר בקשת המחילה כדת וכדין, שלוש קושיותיו נענו ע"י פירושיהם של רש"י ותוס'. על קושייתו הראשונה: "אין שעת המלחמה שעת ת"ת, ענה רש"י וכתב שתביעת המלאך שלא עסקו בתורה לא על שעת המלחמה הייתה התביעה, אלא בשעה שבה לא יכולה להתקיים מלחמה, וז"ל רש"י: "יונשתהיתם במארב העיר חנם שאין זמן מלחמה בלילה משתחשך, ועכשיו שהוא לילה היה לכם לעסוק בתורה, שהרי אינכם נלחמים בלילה".

ועל קושייתו השנייה שהפסוק "וילן יהושע" שעליו דרשו חז"ל שלן בעומקה של הלכה נכתב, במלחמת העי ולא שייך לומר על זה "מיד" כפי שדרשו "מיד וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק, אמר ר' יוחנן מלמד שלן בעומקה של הלכה", ענה רש"י וכתב, שאכן לא על אותו לילה זה נכתב אלא זה מתייחס ללילה שצר על העי, והפירוש של "מיד" הוא, שמיד חזר יהושע מדבריו וכשהגיע הלילה האחר של מלחמת העי עסק בתורה. וז"ל רש"י: "מיד וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק, לא באותו הלילה כתיב אלא בלילה שצר על העי, והכי קאמר, מיד חזר יהושע מדבריו, וכשבא לילה אחר במצור עסק בתורה".

ועל קושייתו השלישית ששני פסוקים הם "וילן יהושע בתוך העם" (יהושע ח', ט) ופסוק "וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק" (יהושע ח', יג), ותמה על הדרשן שלמד מן הפסוק "וילן" שלן

החינוך למצות תלמוד תורה כערך חייב להתחיל מגיל צעיר ביותר ולהקיף את כל מקצועות הקודש ודרכם לחנך לחשיבותה של מצות תלמוד תורה, וכפי שהדגמנו בדרשת חז"ל על מלחמת יריחו.

ד. הצבת אתגרים אינטלקטואליים

בכנס ראשי הישיבות שקיימנו לאחרונה וכן בכנסי ר"מים במחוזות התפתח דיון בין המשתתפים בשאלה האם לטפח את הבקיאות בגמרא או להדגיש יותר את ההעמקה על פני הבקיאות. יש הרואים בטיפוח הבקיאות מכשיר לאהב את הגמרא על תלמידיו, ויש המצדדים דווקא בהעמקה, שבה רואים את המפתח לקירוב התלמיד לסוגיה התלמודית, באמצעות הצבת אתגרים אינטלקטואליים בפני הלומד, אתם הוא צריך להתמודד, להפעיל את כישוריו הרוחניים, ועל ידם הוא נקשר לדף הגמרא.

כידוע, שאלה זו עתיקת יומין היא ונחלקו בה תנאים ואמוראים. מובא במס' הוריות¹⁵: "אמר ר' יוחנן פליגו בה רבן שמעון בן גמליאל ורבנן. חד אמר 'סיני עדיף' וחד אמר 'עוקר הרים' עדיף. רב יוסף - סיני, רבה - עוקר הרים, שלחו לתמן איזה מהם קודם, שלחו להו' 'סיני עדיף', דאמר מר הכל צריכין למרי חטיא". [וכתב שם רש"י בביאור סוגיה זו וז"ל: "סיני עדיף, מי ששנה משנה וצרייתא וסדורין לו כנתינתן מכר סיני. ומר אמר עוקר הרים, דחריף ומפולפל צתורה אע"פ שאין משנה וצרייתא סדורין לו כל כך. רב יוסף קרו ליה סיני לפי שהיו משניות וצרייתא סדורות לו כנתינתן מכר סיני, אבל לא היה מפולפל כרבה. הכל צריכין למרי חטיא, כלומר, רב יוסף הוא מרי חטיא שמשנה וצרייתא סדורין לו מפי השמועה כנתינתן מכר סיני, דמשנה וצרייתא אצוהון דלכתחל".]

לפנינו אמנם דיון בשאלה את מי עדיף למנות כראש ישיבה, כמנהיג, "סיני" או "עוקר הרים", כלומר, האם יש להעדיף את הבקיאות על פני הפלפול וההעמקה,

ומהפסוק "העמק" בעומקה של הלכה, כאשר סיומו של "יולן" הוא "בתוך העם", ותחילתו של הפסוק "בתוך העמק" הוא "יולך" ולא "יילן".

אך לענין גם על קושיה זו ענו התוסי בד"ה "יולן יהושע בתוך העמק" וז"ל: "לא כתיב בהאי קרא כן, אלא כשצר על יריחו כתיב: יולן בלילה ההוא בתוך העם, וכשצר על העי כתיב יולך בלילה ההוא בתוך העמק. ודרך השי"ס הוא לקצר הפסוקים ולערבם יחד כמו 'ונתן הכסף - וקם לוי'. ועי"ש. אי"כ שיטה זו של קיצור בהבאת פסוקים שהיא דרך השי"ס, כפי שהוכיח התוס', מקובלת וידועה גם לרד"ק. אמנם הרד"ק חי לא רחוק מתקופתו של רש"י, שהרי רש"י נולד בשנת ד' אלפים ת"ת (1040) ונפטר בשנת ד' אלפים תתס"ה (1105). והרד"ק נולד בשנת ד' אלפים תתק"כ (1160) ונפטר בשנת ד' אלפים תתקצ"ה (1235) וזכותו של הרד"ק לחלוק על רש"י אף אם נדעו לו דבריו, אבל כיוון שפירושיהם מתייחסים לדרשת חז"ל, והרד"ק דוחה דרשה זו מכל וכל בזמן שרש"י ותוסי מיישבים הדברים, הרי שמצוה ליישב.

15. דף יד, ע"א - סוף המסכת.

וקבעה הגמי ש"סיני" עדיף מפני שהכל צריכין למרי חטיא, אבל יש מכאן הוכחה גם על שיטת הלימוד איזו מהן עדיפה "שיטת הבקיות" או "שיטת ההעמקה".

ואמנם לכאורה הגמי הכריעה ש"סיני" עדיף, אך אין זה פשוט שהכרעה זו מתייחסת לכל הדורות ולכל הזמנים. ואכן בשיע א"ח¹⁶ בהלכות קריאת ס"ת העוסק בסדר הקדימה לעלייה לתורה כתב וז"ל: "בשבת ויו"ט ויוה"כ קורים אחר לוי תלמידי חכמים הממונין על הציבור ואחריהם ת"ח הראוים למנותם פרנסים על הציבור [ששואלין אותו דברי הלכה בכל מקום ואומר] ואח"כ בני ת"ח שאבותיהם ממונים על הציבור ואח"כ ראשי כנסיות ועל העם".

וה"פרי מגדים"¹⁷ שם כתב בשם "אליה רבה" שכתב בשם "כנסת הגדולה" שאם נמצא בבית-הכנסת תלמיד חכם בעל הוראה ות"ח פלפן אבל אינו בעל הוראה, בעל הוראה קודם. וה"פרי מגדים" הביא לו הוכחה מסוגיית הגמי בהוריות שסיני עדיף. וז"ל: "ועיין א"ר בשם כ"ג... מ"ש ת"ח בעל הוראה קודם לת"ח מפולפל ואין בעל הוראה, יראה דהיינו סיני ועוקר הרים סיני עדיף". וכתב על כך ר' שלמה קלוגר ב"הגהות מהרש"ק" על ה"פרי מגדים" שם וז"ל: "לדעת, אין ראיה מן השי"ס, דבאמנם שלא היו ספרים נדפסים היה סיני עדיף, אבל עכשיו אחר מעט החיפוש יכול האדם למצוא מבוקשו, לא שייך הטעם דהכל צריכין למארי דחיטי. לכך חריף עדיף דהוא מוציא מלבו, ואי אפשר למוצאו ממילא ודוק"¹⁸.

לפנינו דבריו הברורים של ר' שלמה קלוגר שבזמנינו שתעשיית הדפוס מפותחת ביותר וספרים מודפסים נמצאים בהישג יד ובמעט פרוטות ניתן לקנות כל ספר שהוא, ובפרט בזמנינו שנתברכנו במאגרים תורניים כפרייקט השו"ת וכדו' ובאמצעות החיפוש ניתן להגיע לכל נושא ועניין, הרי שהעמקן והפלפן עדיף על פני הבקיא, באשר "הוא מוציא מלבו ואי אפשר למוצאו ממילא", כדבריו של ר' שלמה קלוגר. כלומר, בהעמקה יש יצירתיות וחידוש עצמי שאין אצל הבקיא. וזה יכול להיות רק באמצעות העיון והפלפול. אמנם בשו"ת מהר"י קולון¹⁹ האריך מאוד בעניין זה ונוטה

16. סימן קל"ו.

17. ב"אשל אברהם" על סימן קל"ו בסופו.

18. לעצם הדיון שבגמרא האם "סיני עדיף" או "עוקר הרים עדיף" כתב שם ר' שלמה קלוגר שעניין זה שנוי במחלוקת תנאים במס' אבות. וז"ל שם: "וגוף הדבר אם סיני עדיף או עוקר הרים, נראה דתליא בפלוגתא דת"ק ואבא שאול במס' אבות פ"ב. דת"ק אומר דר' אליעזר בן הורקנוס מכריע את כולם, ואבא שאול אומר ר' אלעזר בן ערך מכריע את כולם. דת"ק סובר דסיני עדיף לכך אומר דר' אליעזר בן הורקנוס בור סוד - כסיני - מכריע את כולם".

ועיין במחזור ויטרי בפרק ב' דמס' אבות שהקדים בזה את ר' שלמה קלוגר וכתב שת"ק ואבא שאול אכן נחלקו בשאלה אם סיני עדיף או עוקר הרים עדיף אליבא דר' יוחנן בן זכאי. ת"ק סובר דסיני עדיף ואבא שאול סובר דעוקר הרים עדיף. אבל ר' יונה והרשב"ץ בפירושו למס' אבות שם כתבו דלא פליגי ת"ק ואבא שאול בהכי, אלא ת"ק דיבר לעניין הזכרון והבקיות ואבא שאול דיבר בעניין הפלפול והחידוש. וכך כתב גם הרע"ב על משנה זו דאבות וז"ל: "מצאתי כתוב דאבא שאול לא נחלק על ת"ק, ושני הדברים אמרם רבן יוחנן בן זכאי ושניהם אמת. דלעניין הבקיות והזכרון היה ר' אליעזר מכריע ולעניין החריפות והפלפול היה ר' אלעזר בן ערך מכריע". ועיין בתפארת ישראל שם שכתב מדנפשיה כמחזור ויטרי דלעיל.

19. סימן קס"ט.

לומר שגם בזמנינו "סיני" עדיף ומסקנת הגמי בהוריות, אך כנראה שרי שלמה קלוגר לא הכריע כמותו.

אמנם יש מקום לומר שרי שלמה קלוגר לא חלק על עיקר הדין של ה"אליה רבה" בשם כה"ג דבעל הוראה קודם לתי"ח מפולפל לעלייה לתורה, והשגתו היא על ראייתו של ה"פרי מגדים" מהסוגיה דהוריות, אבל מסגנון דבריו שכתב "לכך חריף עדיף דמוציא מלבו וכי" משמע שרוצה להכריע אף למעשה דעוקר הרים עדיף.

ונראה להוכיח זאת מסוגיית הגמי במסכת תמורה²⁰ דאיתא התם: "במתניתא תנא, אלף ושבע מאות קלין וחמורין וגזירות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה, אמר ר' אבהו אעפ"כ החזירין עתניאל בן קנז מתוך פלפולו שנא'²¹, וילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב..." [רש"י - וילכדה עתניאל לקרית ספר, ומאי קרית ספר - כלכות]. הרי לנו שאף הדברים שהם "סיני" הכוללים: קלין וחמורין, גזירה שוה, דקדוקי סופרים וכדו', החזיר אותם עתניאל בן קנז בפלפולו, ואילולא פלפולו היינו חסרים חלקים חשובים בתורה שהם בבחינת "סיני" והוחזרו אלינו ע"י "עוקר הרים", הרי שעוקר הרים עדיף מסיני.

כ"כ ידוע המעשה ברי חנינא ורי חייא המובא במסי' בבא מציעא²² שגם ממנו ניתן להוכיח עד כמה גדול כוחו של הפלפול. וזה לשון הגמ': "כי הוּו מינצו ר' חנינא ור' חייא, אמר ליה ר' חנינא לר' חייא בהדי דידי קא מינצית, ח"ו אי משתכחא תורה מישראל מהדרנא לה מפילפולי". רואים אנו עד כמה גדול כוחו של הפלפול שבאמצעותו ורק באמצעותו אפשר להחזיר את שכחת התורה, כלומר, ידיעת התורה שהיא בבחינת "סיני" באמצעות "עוקר הרים".

אמנם העוסק בהלכה למעשה או בלימוד סוגיה כדי לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא יש למעט בפלפול ולהצמד להלכה, אבל שונה הדבר בלימוד סוגיה בגמרא על דרך הלימוד, שבוודאי אין טעם בלימוד שהוא מקופיא, שטחי וללא העמקה, אין בו חדות למידה ולא יצירה אם לא הוצבו אתגרים אינטלקטואליים בפני הלומד שבהם הוא מוצא עניין, פיתוח חשיבה, התמודדות עם סברא ודחייתה, חקירות ונפקותות ביניהם וכדו'. ואכן גדולי עולם שדחו את דרך הפלפול, עיקר טענתם הייתה בלימוד שיש בו אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, ולא בלימוד סוגיה על דרך לימוד הגמ'.

וכך עולה מדבריהם של גאוני פרנקפורט בעניין "הגט מקליווא". תשובתם הובאה בספר "אהל אברהם"²³ וכך כתוב שם²⁴: "והנה בזה"י ראינו בתשובות חכמי זמנינו שדרכם לפלפל בדברי חידודים, ואינם שמים על לב פסקי הטור ושי"ע אשר אנו מחוייבים שלא לנטות מדבריהם ימין ושמאל, מאחר שכבר נתפשטו הוראותיהם

20. דף טז, ע"א.

21. יהושע ט"ו, יז.

22. דף פה, ע"ב.

23. דף יז, ע"א.

24. תשובתם הובאה בספר יבי"א חלק ו' חלק או"ח סימן א'.

ונתקבלו דבריהם כהלכה למעשה מסיני לכל עדת בני ישראל, ומה לנו לחפש בדברי הקדמונים אשר בעלי השיע עמדו עליהם ודחאוּם מהלכה. וביררו ההלכה כשמלה וקבעוה בשיע להלכה ברורה לעם סגולה". הרי שההתנגדות לפלפול מתייחסת אך ורק בענייני הלכה למעשה, שאין לסטות מפסקי השיע ע"י פלפול כל שהוא, לא כן בלימוד גמרא.

ובאמת מדרך הפלפול להציג את הדעות השונות והנוגדות ורק בדרך של העלאת סברא והיפוכה ניתן להגיע לבירור אמיתי, להבנה ישרה ולהנאה ולסיפוק מהלימוד. ומי לנו גדול ממרן ה"חזון איש" שכתב באגרותיו²⁵ דברים ברורים וז"ל: "עיקר עליה בתורה היא להבין דעת הניגוד תמיד, ואח"כ לשקול בפלס איזו דעה מכוונת טפי. ולכן יש לי הצדקה לבקש מאת מעכ"ת שליט"א להעמיק בדעה המנגדת... וחובה למי שקבע בדעתו את התמיהה להעמיק ולשמוע דעה השניה ואח"כ לשקול". ומה עוד שבדרך כלל הלימוד השטחי אין בו ברכה ולא הצלחה, באשר הוא מרגיל את הלומד לא לאמץ את מחשבתו ומרגילו לקלות העיון שאין בה אפילו ידיעת הפשט, וכפי שכתב ה"חזון איש" באגרותיו "מיום שהזניחו את לימוד המהרש"א איבדו את ידיעת הפשט כולו והתרגלו בקלות העיון".

ה. יחס התלמיד לדרך הגמרא

התלמיד מפתח יחס חיובי או שלילי לדרך הגמרא בהתאם להכוונה ולהדרכה של הר"מ הניתנת לתלמידיו. דף הגמרא כשלעצמו הוא ניטרלי והרי הוא כחומר ביד היוצר. כשם שאי אפשר לבוא בטענות למנת אוכל שהוגשה לפני האוכל כמנה בשר וכד', שבשר זה אינו טעים ואינו חביב ומושך, והטענות יופנו אך ורק למי שבישל בשר זה, ומי שיטען טענות נגד הבשר הרי הוא חסר דעת, כך לגבי דף הגמרא. הר"מ יכול להגישו בפני תלמידיו בצורה החביבה והמושכת ביותר, וחלילה ההיפך. התוצאה של כל גישה היא אהבת הלימוד או חלילה ההיפך.

וכשם שהטבח מתמחה בהכנת המטעמים המוגשים לאורחים ובכמות התבלינים ובמידת הבישול הראויה וכד', כך הר"מ לגמרא, חייב לדעת את המינון הנכון של כל מרכיב ממרכיבי השיעור היכן להרבות ואימתי למעט, כמה לקרב וכמה לרחק, ורק בדרך זו יש סיכוי שהתלמיד יפתח יחס חיובי לדרך הגמרא וללימוד השוטף.

וכשם שכל אחד יפתח יחס שלילי לבשר המוגש לפניו בקביעות בצורה שאינה מושכת את הלב, אינו מבושל כל צרכו ואינו טעים לחיך האוכל, עד כדי דחייה מוחלטת, למרות שהאשמה אינה בבשר אלא במבשל, כך לומד הגמרא אשר ירגילוהו ללימוד שטחי ודוחה שאין בו טעם ולא עניין, יפתח מהר מאוד יחס שלילי לדרך הגמרא, אף שהאשמה כולה מוטלת על שכמו של המלמד.

25. קובץ אגרות, אגרת ל"ג.

מה עוד שלימוד שטחי ללא הבנה אינו לימוד ואין מקיימים בו מצות תלמוד תורה. וכפי שכתב ה"מגן אברהם" בפירושו לשיע או"ח²⁶ על מה שכתב מרן המחבר: "קבעו לשנות אחר פרשת התמיד פרק איזהו מקומן וברייתא דרי ישמעאל, כדי שיזכה כל אדם ללמוד בכל יום מקרא, משנה וגמרא. דברייתא דרי ישמעאל היו במקום גמרא שהמדרש כגמרא". וכתב על כך המ"א: "ני"ל דוקא בזמניהם שהיו מבינים לשון תרגום, אבל עכשיו שאין מבינים צריכים ללמוד להבין. דאם לא כן אינו נחשב ללימוד". גם לגבי לימוד המשנה כתב שם המ"א: "אם אומר המשנה ואינו מבין, אינו נקרא לימוד, לכן צריכים ללמוד הפירוש"²⁷.

וכבר האריכו האחרונים בעניין הלומד ללא הבנה, דלא די בכך שאינו מקיים בו מצות תלמוד תורה אלא אף יש בזה משום ביטול תורה. וכך כתב בשו"ת יבי"א²⁸ וז"ל: "ומכאן תשובה לקצת מחכמי הדור שיש להם: "סגולה" לגמור כל השי"ס בתוך תקופה קצרה בלי הבנה כלל, והוא איבוד זמן, ואינו נחשב להם לימוד, ואין לך ביטול תורה גדול מזה".

וגם לעניין סעודת מצוה הפוטרת מתענית בכורות כתבו הפוסקים, שאם אדם מסיים מסכת ומבין מה שלמד הרי שסיום המסכת וסעודת המצוה הבאה בעקבות סיום זה חשיבא סעודת מצוה ופוטרת מתענית בכורות, אבל המסיים ולא ידע מאי קאמרי רבנן, אין זו סעודת מצוה הפוטרת מתענית בכורות²⁹.

וכמה נפלאים דבריו של ספר "סדר היום"³⁰ המדמה את הלומד המעמיק לסוחט ענבים בכל כוחו ומוציא מהם את היין הטוב והחזק, והלומד באופן שטחי ללא עומק הרי הוא כסוחט הענבים בראשי אצבעותיו, ומפאת עצלותו שאינו רוצה להתאמץ, הרי הוא מוציא את המים בלבד, ומוציא שם רע על הענבים שיינם אינו חזק. דבריו מדברים בעד עצמם וחודרים לעומק העניין ולכן נביא את דבריו בשלמותם. וז"ל:

"צריך ללמוד צנחת מלה צמלה כדי שלא יטה מדרך הישר, ויוכל לכון אל האמת, כי לא נמלא העשות והשגיאה כי אם צשכיל שאינו מדקדק בדבריו וקורא במרוצה ואינו שוקע בעיונו אלא מתרצה ברזי כסף המובן בתחלת העיון, וזכר אפשר לטעות שאין הכוונה כן, אבל המעמיק משיג כוונה הענין ומגיע אל התכלית ותמליח הענין. הרי זה דומה לסוחט ענבים בראשי אצבעותיו ויוצא מה שיוצא, ומשליך השאר. כי נמלא שאכל מה שמוציא, הוא הטפל של האשכול, אבל עיקרם ותמליחם נשאר עדיין באשכול. מי גרס לו זה, עלולתו ומיעוט השחלוותו לסוחט צכה בכל ידו. ואם אין כח בידו היכ לו לדרך צרגלו עד שינא

26. סימן נ"ט ס"ק ב'.

27. עיין בט"ז על שיע או"ח סימן מ"ז הלכות ברכת התורה, שאף הוא האריך בעניין זה, עיי"ש.

28. חלק א' חלק או"ח סימן כ"ו, אות ט'.

29. ועיין בספר "אפרקסתא דעניא" סימן קנ"ד שכתב בעניין זה.

30. דף כ"ה.

ממנו המבוקש, ואוחו יין היב ודאי טוב ומחוק מדבש, ויוכל להחקיים כראוי וישמח חלקים ואנשים. מה שאין כן בעלל שחושב להוציא יין והוציא המים בלבד. ומוציא שם רע על הענבים שיינס אינו חזק, ומעשיו הם שגרמו שלא ידע דרך סחיטת הענבים כיצד נעשה, ומפני זה לא הועילו מעשיו. כן דרך הלומד, שיש הפרש רב ועצום בין המעמיק, לקורא על פני המים, כי זה מוציא לאור משפטו להצין ולהורות חק ומשפט, ותעלמות יוציא אור, וטועם טעם הענין מדבש ונופת טף. מה שאין כן כקורא כאיגרת כי הלך בחושך ואומר לכל סכל הוא. והימים והשנים חולפים ונאים ולא ימצא אוחו לא שכל ולא יושב להוציא דבר מאפילה לאורה, ולעמוד על עיקרון של דברים, ולהשיג הכוונה שלא יבשל בה. זה היה המנהג שנהגו לקבוע ישיבות לפלפל בהם סוגיות ודברים קשים, ואף על פי שנראה כאיבוד זמן, אחר שאינו מוציא ממנו לא דין ולא משפט, אינו אלא מפני הענין שאמרנו, כדי ללמד להישיר השכל, כדי שידע להעמיק הענינים כאשר יבוא לידו כדי שיוציא לאור משפטו.

ולענייננו, כיוון שהרי"מ הוא הקובע את דרך הלימוד של תלמידיו, הרי שכל מה שאמור לגבי הלומד ניתן להחיל על המלמד, שעל ידי שיטת הלימוד שהוא פועל בה עם תלמידיו, מרגיל את תלמידיו לשטחיות או לעמקות, לאהבת הגמרא או חלילה להיפך. על הרי"מ לזכור את המשפט הנפלא הזה מדבריו של "סדר היום": "מה שאין כן בעצל שחושב להוציא יין והוציא המים בלבד, ומוציא שם רע על הענבים שיינס אינו חזק, ומעשיו הם שגרמו שלא ידע דרך סחיטת הענבים כיצד נעשה, ומפני זה לא הועילו מעשיו. כן דרך הלומד שיש הפרש רב ועצום בין המעמיק לקורא על פני המים".

פעילות התורה

"גדול תלמוד תורה בהצלחת נפשות... עבנו בית המקדש... כבוד אב ואם..."
(פגילה טז, ע"ב).

* * *

"בראתי יצר הרע ובראתו לו תורה ונבלין. אם אתם עוסקים בתורה – אין אתם נפסדים בידו" (קדושין ל, ע"ב).

* * *

"באן דבעי דקב"ה יקבל עלותיה – ישתדל באורייתא" (זוהר, בראשית קצז, ע"ב).

* * *